

3. Коротич О. Б. Підвищення ролі системи місцевого самоврядування в управлінні розвитком регіонів України / О. Б. Коротич // Вісник Академії економічних наук України. – 2004. – № 1. – С. 37–42.
4. Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність: підручник [Текст] / Т. В. Майорова. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.
5. Мокія А. І. Стратегія та механізми зміцнення просторово-структурної конкурентоспроможності регіону [Текст]: Монографія А. І. Мокія, Т. Г. Васильціва. – Львів: Ліга Прес, 2010 – 488 с.
6. Пинда Р. В. Регіональна політика розвитку будівельних кластерів в Україні / Р. В. Пинда // Науковий вісник ПолтНТУ. Економіка і регіон. 2014. – № 1(44). – с.79–84.
7. Ракицька С. О. Формування інтегрованих об'єднань у будівельному комплексі України / С. О. Ракицька, О. М. Жусь // Глобальні та національні проблеми економіки – [Електронне наукове фахове видання]. Миколаїв: МНУ ім. Сухомлинського. – Вип. 2. – 2014. – С.683–687.
8. Семенов Г. А. Кластери підприємств як передумова активізації розвитку регіональної економіки / Г. А. Семенов, О. С. Богма // Економіка та держава. – 2006. – № 4. — С. 11–13.
9. Соколенко С. Проблеми і перспективи посилення конкурентоспроможності економіки України на основі кластерів [Текст] / С. Соколенко // Економіст. – 2008. – №10. – С. 31–35.
10. Федоренко В. Г. Концепція кластерної політики в Україні / В. Г. Федоренко, А. М. Тугай, А. Ф. Гойко, В. Б. Джабейло // Економіка та держава. – 2008. – № 11. – С. 5–15.
11. Федоренко, В. Г. Кластери – системний інструмент підвищення конкурентоспроможності економіки [Текст] / В. Г. Федоренко, А. Ф. Гойко, В. Б. Джабейло // Економіка та держава. – 2007. — № 9. – С. 6–9.
12. Федоренко В.Г. Інвестування: підручник. – 2-ге вид. перероб. і доп. – К.: Алеута, 2008. – 448 с.

УДК 502.335

Марцінковська Олександра

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Охарактеризовано стан навколишнього природного середовища України, особливості галузевого використання природних ресурсів. Розкрито основні екологічні проблеми, а саме: забруднення навколишнього середовища, забруднення природних водойм неочищеними стоками, забруднення сільськогосподарських земель отрутохімікатами, виснаження мінеральних ресурсів, вилучення орних земель під забудову та інші об'єкти, енергетична проблема. Розглянуто рівень забруднення навколишнього природного середовища України за видами економічної діяльності. Проаналізовано причини виникнення екологічних проблем, обґрунтовано важливість регіонального підходу до їх розв'язання. Визначено шляхи поліпшення екологічної ситуації в цілому та за окремих компонентами забруднення, зокрема. Проаналізовано заходи, здійснені з метою охорони атмосферного повітря й запобігання антропогенних змін клімату в Україні, для охорони земельних, лісових, мінеральних та водних ресурсів і поліпшення водокористування. Обґрунтовано необхідність вжиття заходів щодо охорони довкілля, які б поєднували економічні та екологічні критерії господарського розвитку і структурну перебудову економіки з урахуванням екологічних чинників.

An environmental situation of Ukraine is described, as well as the use of its natural resources. The basic environmental problems and their causes, namely pollution, contamination of water by untreated sewage, agricultural lands pollution by pesticides, depletion of mineral resources, the removal of arable land for building and other facilities, the energy problem, are uncovered.

The level of environmental pollution of Ukraine is described by the types of economic activity. The causes of environmental problems are analyzed and the importance of a regional approach to solving environmental problems is proved. Ways of improving the environmental situation in general and in individual components of pollution, including analysis of measures taken to protect the air and prevent anthropogenic climate change in Ukraine, protection of land, forest, mineral and water resources and improve water management, are determined.

The necessity of taking measures in environmental protection, which would combine economic and environmental criteria of economic development and economic restructuring, taking into account environmental factors, are grounded.

Ключові слова: природні ресурси, навколишнє природне середовище, продуктивні сили, виробничі відносини, екологічна ситуація, антропогенне навантаження.

Keywords: natural resources, environment, productive forces, labor relations, ecological situation, anthropogenic pressure.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Стан навколишнього природного середовища формується під впливом розвитку продуктивних сил країни чи певного регіону. Кожний регіон володіє певним екологічним та ресурсним потенціалом і має певну екологічну місткість, тобто гранично допустиме антропогенне навантаження. Перевищення нормативів якості стану середовища та лімітів використання природних ресурсів, нарощування обсягів енергоречового обміну між суспільством і природним середовищем, залучення до виробництва дедалі більшої кількості природних ресурсів створили таку ситуацію, при якій, з одного боку, природа зазнає великих навантажень і забруднень шкідливими речовинами, внаслідок чого підриваються її відтворювальні функції, з іншого – природне середовище, що деградує і втрачає свої якісні характеристики під впливом забруднень, негативно впливає на здоров'я населення, продуктивність суспільної праці, темпи економічного зростання. Все це свідчить про необхідність вжиття для охорони довкілля заходів, які б поєднували економічні та екологічні критерії господарського розвитку й структурну перебудову економіки з урахуванням екологічних чинників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Проблематикою раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища займалися такі вчені: Б. В. Буркинський, О. Ф. Балацький, Б. М. Данилишин, М. І. Долішній, А. Б. Качинський, Г. Д. Коваленко, Н. Г. Ковальова, П. Т. Саблук, О. В. Степенко, Ю. Ю. Туниця, М. А. Хвесик та багато інших. Разом з тим, стан навколишнього середовища і збалансування розвитку території потребує постійного моніторингу, додаткового вивчення і вжиття конкретних заходів для поліпшення екологічної ситуації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екологічна криза є наслідком невідповідності між характером розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, з одного боку та ресурсно-екологічними можливостями біосфери – з іншого.

Напружена екологічна ситуація в Україні відчувається практично у всіх сферах і складових навколишнього природного середовища. За оцінками деяких зарубіжних учених, щорічні втрати України від неефективного природокористування і забруднення довкілля становлять 15–20% її національного доходу і є одними з найбільших в світі.

Унаслідок погіршення соціально-економічної ситуації та нераціонального природокористування в Україні загострились екологічні проблеми: це насамперед забруднення навколишнього середовища, забруднення природних водойм неочищеними стоками, забруднення сільськогосподарських земель отрутохімікатами, виснаження мінеральних ресурсів, вилучення орних земель під забудову та інші об'єкти, енергетична проблема. Ми розглянемо основні з цих проблем.

Найбільшого впливу господарської діяльності зазнало атмосферне повітря. Це явище спостерігається в промислових центрах України. Атмосфера – чи не найвразливіша з оболонок Землі, вона надзвичайно чутливо реагує на зміни інших підсистем біосфери, тому якість і склад повітря впливають на всі живі організми. За даними ВООЗ, приблизно 5% захворювань пов'язують із забрудненням повітря [5].

Аналізуючи обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря України, можна побачити, що за останні роки вони зменшуються: від 6662,6 тис. т у 2012 р. до 5186,6 тис. т у 2014 р., тобто на 22,2% [2]. Про динаміку викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від різних джерел забруднення можна судити з таблиці 1. За видами

економічної діяльності найбільше викидів забруднюючих речовин дає енергетична галузь (53%), переробна промисловість (41,5%) та металургійна галузь (30,6%).

Таблиця 1

Динаміка обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря України протягом 2012–14рр.*

	2012	2013	2014
Обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення, тис. т.	4299.4	4265.9	3190.4
Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення у розрахунку на одну особу, кг	99.4	98.9	74.2
Обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від пересувних джерел забруднення, тис. т.	2363.2	2303.3	1996.2
у тому числі за видами транспорту автомобільний транспорт	2133.9	2081.5	1796.5
залізничний, авіаційний, водний транспорт та виробнича техніка	229.3	221.8	199.7
Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від пересувних джерел забруднення у розрахунку на одну особу, кг	54.6	53.4	46.4
Обсяги викидів діоксиду вуглецю, млн.. т.	228.8	227.4	180.9

* За даними Державної служби статистики України

Унаслідок значного забруднення атмосфери змінюється її газопиловий склад. Вирубання лісів призвело до зменшення кисню, а спалювання деревини, вугілля, нафти, газу збільшує відсоток вуглекислого газу.

Хімізаводи, автотранспорт, теплові електростанції, працюючи, сірчистий ангідрид і окис азоту. Ці сполуки, сполучаючись з вологою атмосфери, випадають у вигляді кислотних дощів, які можуть іти на територіях, непричетних до їх утворення, адже вони з повітряними масами переносяться на тисячі кілометрів. Від кислотних дощів найбільше страждають закриті водойми, ялинові та соснові ліси, зростає кислотність ґрунтів, площа яких за останніх 30 років збільшилася на 30%. А головне – підвищується захворюваність населення. Кислотні дощі завдають збитків сільському господарству, кислі ґрунти потребують вапнування, що впливає на вартість продукції.

Якщо аналізувати територіальні викиди в атмосферне повітря, то першість утримує місто Київ, де на квадратний кілометр припадає майже 310 т забруднюючих речовин, серед яких переважає оксид вуглецю.

З метою охорони атмосферного повітря і запобігання антропогенним змінам клімату в Україні за 2013 рік виконано майже 450 природоохоронних заходів, на які було витрачено 4.5 млрд. грн. Упровадження цих заходів сприяло зменшенню викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря на 147 тис. т.

Основними заходами були: удосконалення технологічних процесів; будівництво та введення у дію нових газоочисних споруд; підвищення ефективності та модернізація очисних установок; ліквідація джерел забруднення.

Надзвичайну роль у забезпеченні існування людини і живих організмів відіграє вода. Вона не тільки кількісно становить основу всього живого на Землі, а й завдяки своїм фізико-хімічним властивостям забезпечує можливість перебігу багатьох процесів у природі, в т.ч. кліматоутворюючих.

Водні ресурси України складаються з поверхневих та підземних вод. Поверхневі водні об'єкти займають 24,1 тис. кв. км (4% території країни). Найважливішими водними об'єктами є ріки, яких більше 6 тисяч.

Потенційні запаси річкових вод становлять 210 куб. км., з них 25% формуються у межах України. Найкраще забезпечені водними ресурсами Закарпатська, Івано-Франківська та Львівська області, найменше – південні області.

Річна потреба галузей економіки й населення становить приблизно 15 млрд. куб. км. Найбільшими споживачами води є Дніпропетровська, Донецька, Запорізька та Херсонська області [1, 69].

Варто зазначити, що Україна перебуває у несприятливих умовах щодо водних відновлювальних ресурсів, не реалізує нових цільових програм з метою збереження й ощадливого використання запасів питної води, якої за останні роки використовує понад 10 млрд. куб. м.

Основний обсяг використаної води припадає на виробництво (більше 50%): жодна галузь не обходиться без води. Так, для виготовлення тонни сталі потрібно 300 куб. м води, синтетичного каучуку – 1500, синтетичного волокна – 2500. Для виробничих потреб у 2013 р. використано 5,36 млрд. куб. м води, а для життєво-побутових потреб – майже втричі менше (1.765 млрд. куб. м).

Незважаючи на спад виробництва, що призвів до зменшення використання води і до зменшення стічних промислових вод, водні об'єкти України забруднені переважно сполуками азоту, нафтопродуктами, важкими металами, а у місцях водозаборів концентрація шкідливих речовин наближається до граничних значень, а в деяких регіонах – перевищує їх. Це стосується басейнів Сіверського Дінця, Дністра, Південного Бугу. Є й транспортне забруднення, що спостерігалось, зокрема в басейні р. Дунай.

Варто акцентувати, що потужність очисних споруд України менша від обсягу відведених вод. Так, за 2013 рік у водні басейни було скинуто 1,72 млрд. куб. м зворотних забруднених вод, з них без очищення – 266 млн. куб. м.

На багатьох об'єктах водопровідні очисні споруди перебувають у критичному стані й неспроможні забезпечити високоякісну фільтрацію води від забруднюючих речовин, які безперешкодно потрапляють у питну воду. Внаслідок цього погіршуються санітарно-гігієнічні й бактеріологічні властивості води, що призводить до захворювання населення.

Одним із джерел забруднення є змив та стік з полів азотних і фосфорних добрив, пестицидів, що призводить до «цвітіння води» – тобто явища евтрофікації. Цей процес активно відбувається, коли концентрація фосфору становить більше 0,07 м^г/л [3, 117]. Також на нині загрозливим для довкілля є забруднення акваторій водойм, рік, морів твердими відходами з пластику, картону, дерева, скла та інших матеріалів, які навіть у морській воді розкладаються дуже тривалий час.

Для охорони водних ресурсів та поліпшення водокористування держава має здійснити заходи, що гарантують:

- забезпечення населення високоякісною питною водою для задоволення життєвих потреб та охорони здоров'я;
- безпеку та надійність водопостачання;
- державний контроль та регулювання водоспоживання.

Для здійснення цих заходів варто укласти угоди щодо їх фінансування в рамках міжнародної гідрологічної програми ЮНЕСКО.

Із метою недопущення загострення санітарно-епідемічної ситуації, поліпшення якості води, зменшення негативного впливу від скидання забруднених стічних вод у водні об'єкти постійно мають проводитись організаційно-технічні та водогосподарські-екологічні заходи.

Земельні ресурси, а особливо – чорноземи є найбільшим багатством України. Ґрунт, а зокрема його верхній гумусовий шар, створювався сотні й тисячі років. Родючий шар не відтворюється за короткий історичний проміжок часу, і там, де він руйнується, виникають пустелі. За останні роки у зв'язку з інтенсивною розораністю, недостатнім внесенням органічних добрив, різноманітним забрудненням ґрунти країни поступово деградують.

Територія України характерна високим її освоєнням: залишились тільки 8% площі країни у некультивованому природному стані (болота, озера, ріки, гори). Сільськогосподарське освоєння земельного фонду за станом на 1 січня 2014 р. дорівнює

приблизно 71%, з нього на ріллю припадає 54% [1, 170]. До прикладу, розораність території ФРН і Франції – 33%.

За даними Державного агентства земельних ресурсів, з 2006 року структура земельного фонду змінилася за основними видами угідь, зокрема, площа земель сільськогосподарського призначення зменшилася на 187 тис. га, а забудованих земель стало більше на 68 тис. га.

Екстенсивне землекористування та розораність території, і особливо на крутих схилах, призводить до водної та вітрової ерозії, площинного змиву, унаслідок чого втрати гумусу становлять приблизно 600 кг на гектар. Від усіх видів ерозії потерпають понад 17 млн. га сільськогосподарських угідь [4].

Нераціональна господарська діяльність та природні ерозійні процеси призводять до зменшення гумусного горизонту, а зменшення потужності його на 1 см знижує врожайність у середньому на 1 ц/га. Це явище ускладнюється ще й тим, що для відновлення шару ґрунту товщиною один сантиметр природі потрібно не менше століття.

Забруднення ґрунтів нафтопродуктами, виробничими і побутовими відходами, внаслідок воєнних дій, аварій різко знижує родючість ґрунтів, викликає нагромадження забруднювачів у рослинах, з яких вони потрапляють в організм людини і можуть викликати захворювання.

У зв'язку з погіршенням стану та якості ґрунтів виникає необхідність здійснення природоохоронних заходів щодо поліпшення їх екологічного стану, адже щороку втрати родючого ґрунту становлять 740 млн. тонн.

Із метою збереження та відтворення земельного фонду України першочерговим і головним завданням є розроблення та реалізація державного плану охорони й використання земель як національного надбання, прийняття нових нормативів щодо відведення земельних ділянок для потреб промисловості, транспорту, енергетики. Нормативи мають бути наближені до тих, що прийняті в країнах ЄС.

Враховуючи стан земельних ресурсів, зокрема значне поширення негативних явищ, треба визначитися щодо принципів підходів до раціонального землекористування і механізму їх механізації. Нова концепція збалансованості території має ґрунтуватися на підвищенні ролі і збільшенні реальних площ під екологостабілізуючими угіддям (лісами, луками, пасовищами, заповідним фондом) та істотному зменшенні площ під екологодестабілізуючими угіддями (насамперед, ріллею).

Лісові ресурси відіграють важливу ґрунтозахисну, рекреаційну роль. У господарській діяльності людини деревина в усі часи займала одне з головних місць. Лісистість України становить 15,9% загальної площі, що значно менше від нормативного показника (не менше 20%).

Загальний запас деревини в лісових насадженнях України становить 2,1 млрд. куб. м, обсяг заготівлі ліквідної деревини від усіх видів рубок в Україні становив у середньому 17,5 млн. куб. м. Обсяг відтворення лісів в Україні дорівнював 70146 га, в тому числі шляхом садіння і висівання – 53,5 тис. га. Відрадным є той факт, що збільшилася площа лісів та лісовкритих територій – на 118 тис. га [1,128].

У процесі життєдіяльності та виробничої діяльності на певній території утворюються відходи різноманітних видів. У біосферу потрапляють приблизно 50% видобутих із надр металів, 30% хімічної сировини, невпинно зростає кількість побутових відходів, які за низького рівня утилізації і знешкодження становлять велику загрозу для довкілля, що призводить до заміни природних ландшафтів на техногенні. Площа, що зайнята відходами (терикони, відвали, шлаконагромаджувачі), щороку зростає. Нині в Україні загальна маса відходів, сконцентрованих у поверхневих сховищах, перевищує 25 млрд. т., тобто на кожного мешканця України припадає понад 400 т. Серед них є токсичні, обсяг яких перевищує 5 млрд. тонн.

У структурі загальних обсягів утворення відходів переважають відходи гірничорудної промисловості, що становлять майже 82%. Площа, зайнята відходами, зросла на 160 тис. га. Таке їх нагромадження – загрозове, бо, незважаючи на спад виробництва, становище не поліпшується і сміттєзвалища часто не відповідають санітарним нормам, а технології

сортування і переробки відходів – недосконалі. В багатьох розвинутих країнах відходи є цінною сировиною, з якої виробляють бензин, газ, пластмаси і будівельні конструкції.

У сфері використання відходів гірничорудної промисловості потрібно запровадити замкнутий цикл виробництва з використанням деяких мінералів для виробництва будівельних матеріалів.

Для зменшення площ під відвали і терикони можна використати метод зворотного засипання підземних виробок видобутими породами.

Унаслідок погіршення екологічної ситуації, багатьох техногенних катастроф, серед яких була аварія на Чорнобильській АЕС, виникають невідомі раніше сполуки і радіонукліди. У процесі переробки сировини утворюється також багато сполук (нині синтезовано майже 10 млн. нових речовин). При цьому майже 90% первинно видобутої сировини в процесі технологічної переробки потрапляє у відходи.

Висновки. Основні проблеми в експлуатації природних екосистем або штучно створених спільнот тривалого користування – це забезпечення можливо швидкого їх відновлення після періодичного порушення людиною їхньої структури і збалансованого кругообігу речовин. Екологічна перебудова виробництва не відбувається сама собою, в міру нагромадження національного багатства і зменшення питомого споживання ресурсів, як вважали раніше. У цій справі потрібні дієві та рішучі заходи, спрямовані на всебічну екологізацію промислового й сільськогосподарського виробництва. Відома низка важливих для господарства проблем, що стосуються рекультивації і меліорації біосфери: відновлення пасовищ, еродованого ґрунтового покриву, родючості виснажених ґрунтів, продуктивних типів лісу на місці інтенсивних вирубувань, рекультивації засоленних ґрунтів тощо.

Досягнення збалансованого економічного, соціального та екологічного розвитку потребує ширшого мислення, перебудови всієї системи економічних відносин із забезпеченням пріоритетності принципу територіальності, тобто з врахуванням соціально-економічних і природних особливостей регіонів.

Важливість регіонального підходу до розв'язання екологічних проблем не викликає заперечень, оскільки саме на місцевому рівні можна виконати конкретне завдання охорони природи; навіть міжрегіональні та глобальні питання охорони біосфери в кінцевому підсумку вирішуються лише на локальному рівні, але за умови координаційної діяльності щодо врегулювання спільних дій. Регіональний аспект має дві особливості: природну та організаційну. Перша полягає в тому, що регіон є унікальним завдяки своїй природній і соціально-економічній специфіці. Врахування цих своєрідних властивостей – гарантія ефективного виконання природоохоронних завдань. А для цього потрібно ретельно вивчати як природний, так і економічний комплекс регіону, щоб на такій основі розробити адекватні даним умовам методи регулювання природної і господарської діяльності, під впливом якої перебуває природа.

Аналізуючи стан навколишнього природного середовища нашої держави можна побачити, що Україна ще далека від ідеального екологічного розвитку і не має достатніх фінансових ресурсів для розв'язання екологічних проблем. Цьому сприятимуть економічна стабілізація і зростання, здійснення реформ у всіх сферах господарської діяльності.

Література

1. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2012 році. – К.: Міністерство екології та природних ресурсів України. – 415 с.
2. Статистичний щорічник України за 2013 рік: статист. збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 534 с.
3. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика: навчальний посіб. – К.: Заповіт, 1996. – 352 с.
4. Качинський А. Б., Лавриненко С. І. Порівняльний аналіз стану навколишнього середовища України та окремих держав світу. //Стратегічна панорама. – 1999. – № 4. – С. 140–143.
5. Коновалов Р. В., Тебиева Д. Н. Окружающая среда и здоровье населения. Сучасний стан регіональних екологічних проблем та шляхи їх вирішення: матеріали Міжнародної наукової конференції молодих вчених. – Одеса. ОДЕКУ, 2014. – 300 с.